

درنگی در

ضوء الشهاب

و دست‌نوشته‌های آن

چکیده: شهاب الاخبار تالیف قاضی قضای (۴۵۴ق)، از متون کهن حدیثی و مورد توجه عالمان شیعه و سنی است. بر این کتاب شروح و حواشی زیادی نوشته شده که چند شرح مهم آن از محدثان امای است. ضوء الشهاب از ابو الرضا فضل الله بن علی حسنی راوندی (قرن ۶ق) از جمله این شروح ارزینمند شیعی است. نسخه‌هایی از این کتاب، در کتابخانه‌های ایران معرفی شده که در حقیقت با شرح دیگری بر شهاب الاخبار اشتباه شده است. در این نوشتار ضمن معرفی دو نسخه قطعی ضوء الشهاب از استانبول و بغداد، دیگر نسخه‌های منسوب نیز بررسی شده است. کلید واژه: شهاب الاخبار، ضوء الشهاب، فضل الله راوندی.

درآمد

از متون حدیثی عامه که همواره مورد اقبال و توجه عالمان و محدثان شیعه و سنی قرار داشته، کتاب شهاب الاخبار از قاضی قضای است. این کتاب در بردارنده حدود هزار روایت اخلاقی و تربیتی از پیامبر گرامی اسلام (ص) و شروح، حواشی، دارای استدراک و تلخیص‌های فراوانی است. در یکی از شماره‌های آئینه پژوهش^۱ ضیاء الشهاب از قطب راوندی معرفی شده بود. در این نوشتار به اختصار، مؤلف و منزلت شهاب الاخبار را طرح می‌کنیم و به معرفی نسخه‌های ضوء الشهاب نوشته فضل الله راوندی - که از معدود شرح‌های شیعی بر شهاب است - خواهیم پرداخت.

۱. آئینه پژوهش، ش ۱۲۸، خرداد و تیر، ۱۳۹۰.

مؤلف شهاب الاخبار

ابو عبد الله، محمد بن سلامة بن جعفر، معروف به «قاضی قضای»، از دانشوران نیمه نخست سده پنجم است. از تاریخ زندگی او اطلاعات چندانی در دست نیست. همین اندازه می‌دانیم که در دوران فاطمیان در مصر می‌زیست و در علوم چند، از جمله: ادبیات، فقه، حدیث، تفسیر و تاریخ، دست داشته، در سه علم اخیر، آثاری از او به یادگار مانده است. وی در مسند قضاوت بود و در دوران وزارت علی بن احمد جرجابی - وزیر دربار فاطمیان - منشی او بوده و روزگاری چند به عنوان سفیر فاطمیان در حکومت روم شرقی، در قسطنطنیه اقامت داشت. او در شب پنجشنبه، شانزدهم ذی قعدة سال ۴۵۴ق، چشم از جهان فرو بست.

تاج سبکی در الطبقات الکبری او را چنین معرفی کرده است:

محمد بن سلامة بن جعفر بن علی القاضی، أبو عبد الله القضاة الفقیه، قاضی مصر، مصنف کتاب الشهاب، سمع أبامسلم محمد بن أحمد الكاتب، وأحمد بن بریال، وأبا الحسن بن جهضم، وأبا محمد بن النحاس، وآخرین.

روی عنه الحمیدی، وأبو سعد عبد الجلیل الساوی، ومحمد بن محمد بن برکات السعیدی، وسهل بن بشر الأسفراینی، وأبو عبد الله الرازی فی مشیخته، والخطیب، وابن ماکولا، وآخرون.^۲

ابن ماکولا نیز نوشته است: «کان متفناً فی علوم، ولم أرفی مصر من یجری مجراه».^۳

قاضی قضای، از جمله عالمانی است که در رشته‌های گوناگون کسب دانش کرده و در برخی از رشته‌ها تألیفاتی نیز از خود به یادگار گذاشته است. فهرست آثار او به این شرح است:

۱. الإنباء عن الأنبياء؛^۴
۲. الإنباء فی الحدیث؛^۵
۳. المختار فی ذکر الخیط والآثار فی مصر؛^۶
۴. أمالی فی الحدیث؛^۷
۵. تفسیر القرآن فی عشرين مجلدا؛^۸

۲. القضاة (بضم القاف وفتح الضاد المعجمة): نسبة إلى قضاة: قبيلة معروفة، ويقال: هو من جُمَیر، وهو الأكثر والأصح. الأنساب، ج ۴، ص ۵۱۶.

۳. الطبقات الکبری، ج ۴، ص ۱۵۰ - ۱۵۱.

۴. إكمال الکمال، ج ۷، ص ۱۴۷.

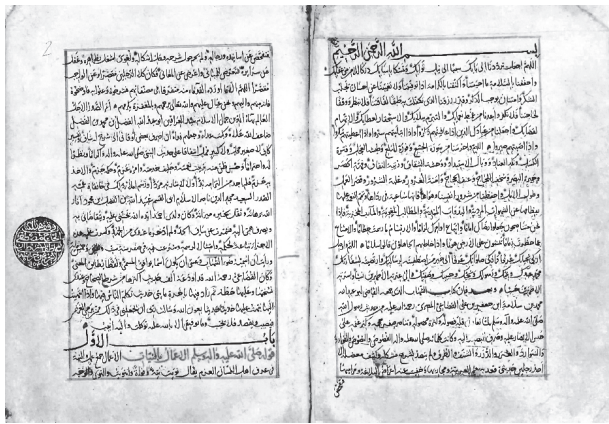
۵. هدية العارفين، ج ۲، ص ۷۱.

۶. كشف الظنون، ج ۱، ص ۱۷۲؛ هدية العارفين، ج ۲، ص ۷۱.

۷. كشف الظنون، ج ۲، ص ۱۶۲؛ هدية العارفين، ج ۲، ص ۷۱.

۸. المستخرج علی المسند، ص ۳۸؛ كشف الظنون، ج ۱، ص ۱۶۵؛ هدية العارفين، ج ۲، ص ۷۱.

۹. مسند الشهاب، ج ۱، ص ۹؛ الأعلام للزکلی، ج ۶، ص ۱۴۶.



آغاز نسخه ضوئ الشهبان از کتابخانه عارف افندی

- ۶. دَرَة الواعظین و ذخر العابدین مجلد علی عشرين مجلسا؛^۱
- ۷. دُستور معالم الحِکم من کلام الإمام علي بن أبي طالب عليه السلام؛^۲
- ۸. دقائق الأخبار و حدائق الاعتبار في الحکم؛^۳
- ۹. شهبان الأخبار؛^۴
- ۱۰. عیون المعارف و فنون الخلاف في التاريخ؛^۵
- ۱۱. مُسند الشهبان؛^۶
- ۱۲. مناقب الشافعي؛^۷
- ۱۳. نزهة الألباب في التاريخ.^۸

شهبان الأخبار

شهبان الأخبار، از حدود ۱۲۰۰ سخن حکمت‌آمیز و حکمت‌آموز از رسول خدا (ص) در نصایح و سفارش‌های اخلاقی، و خاتمه‌ای مشتمل بر دعاهایی از آن حضرت فراهم آمده است. مؤلف، در گزینش و گردآوری سخنان رسول خدا (ص) اسناد احادیث را حذف کرده و در صحت آنها به بلاغت کلام اکتفا نموده و بر اساس تقارب الفاظ و تناسب معانی به تبویب احادیث پرداخته است.

این کتاب، فارغ از شیعه یا سنی بودن گردآورنده آن، از همان آغاز، مورد توجه عالمان بوده است و حدیث پژوهان و حدیث شناسان شیعه و اهل سنت، با دیده عنایت به آن نگریسته‌اند.

علامه مجلسی درباره این کتاب می‌گوید: «اگرچه کتاب شهبان از تألیفات عالمان اهل سنت است، اما بیشتر فقرات آن در کتب و اخبار محدثان شیعه آمده است».^۹

برخی از بزرگان امامیه بر شهبان الأخبار، شرح نوشته‌اند که از میان آنها سه شرح از اهمیت بیشتری برخوردار است:

- ۱. روح الأحاب و روح الألباب فی شرح شهبان الأخبار، از ابوالفتح رازی (قرن ششم هجری)، نویسنده تفسیر معروف روض الجنان و روح الجنان؛ تا کنون تصور بر این بود که نسخه ای از این شرح وجود ندارد. به لطف الهی نسخه های آن شناسایی شده است که در موسسه علمی فرهنگی دار الحدیث در دست تحقیق، پژوهش و نشر است.
- ۲. ضیاء الشهبان فی شرح شهبان الأخبار، از قطب الدین سعید راوندی، (م ۵۷۳ ق)؛

۱۰. کشف الظنون، ج ۱، ص ۷۴۵؛ هدیة العارفين، ج ۲، ص ۷۱؛ ذیل کشف الظنون، ج ۱، ص ۴۶۲.
 ۱۱. المصباح للکفعمی، ص ۳۰۷؛ الأعلام للزکلی، ج ۶، ص ۱۴۶؛ أعيان الشیعة، ج ۱، ص ۲۱۲.
 ۱۲. هدیة العارفين، ج ۲، ص ۷۱.
 ۱۳. کشف الظنون، ج ۲، ص ۱۰۶۷.
 ۱۴. کشف الظنون، ج ۲، ص ۱۱۸۱؛ هدیة العارفين، ج ۲، ص ۷۱؛ الأعلام للزکلی، ج ۶، ص ۱۴۶.
 ۱۵. کشف الظنون، ج ۲، ص ۱۶۸۳.
 ۱۶. کشف الظنون، ج ۲، ص ۱۸۳۹؛ هدیة العارفين، ج ۲، ص ۷۱؛ الأعلام للزکلی، ج ۶، ص ۱۴۶.
 ۱۷. مسند الشهبان، ج ۱، ص ۱۰؛ الأعلام للزکلی، ج ۶، ص ۱۴۶.
 ۱۸. بحار الأوار، ج ۱، ص ۴۲.

از این کتاب تنها یک نسخه در کتابخانه مجلس موجود است و موسسه دار الحدیث آن را چاپ کرده است.

۳. ضوئ الشهبان فی شرح شهبان الأخبار، از سید فضل الله بن علی راوندی (م ۵۷۲ ق).

این شرح شریف و نفیس نیز در قید تحقیق و تصحیح است که درباره آن و نسخه‌هایش نکاتی می‌آید.

مؤلف ضوئ الشهبان

سید ضیاء الدین فضل الله راوندی از دانشمندان امامیه در قرن ششم هجری است. مراتب فضل و دانش او، بی‌نیاز از تعریف و توصیف است. شاگردش شیخ منتجب الدین رازی در کتاب الفهرست چنین آورده است: «السید الإمام ضیاء الدین أبو الرضا فضل الله بن علی بن عبید الله الحسني الراوندي، علامة زمانه، جمع مع علو النسب، کمال الفضل و الحسب، وکان أستاذ أئمة عصره، له تصانیف...».^{۱۰}

سمعانی نیز در کتاب الأنساب خود، ذیل کلمه «قاسان»، ضمن بیان موقعیت جغرافیایی شهر کاشان و بیان ورود خود به آن شهر، می‌آورد:

دخلتها وأقمت بها یومین وأهلها من الشیعة وکان بها جماعة من أهل العلم والفضل... وأدرکت بها السید الفاضل أبا الرضا فضل الله بن علی العلوي الحسینی^{۱۱} القاسانی وکتبت عنه أحادیث وأقطعا من شعر «ولمّا وصلت إلى باب داره قرعت الحلقة وقعدت علی الدکة، انتظر خروجہ، فنظرت إلى الباب فرأیت مکتوبا فوقه بالحص: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا»^{۱۲}.

نسب

نسب شریف ایشان چنان که از نوشته ابن عتبّه در عمدة الطالب فهمیده

۱۹. الفهرست، صص ۹۶ و ۳۳۴.
 ۲۰. صحیح آن «الحسني» است.
 ۲۱. الأنساب، ج ۴، ص ۴۲۶.



برگ اول نسخه ضوئ الشهبان از کتابخانه عاطف افندی ▲

از آثار او که سرشار از پژوهش و لطائف است، کتاب ضوئ الشهبان است. راوندی این کتاب را در ۵۳۶ هـ در دو جزء برای «الصدر الاجل العالم بهاء الدین جمال الاسلام سید العراقین ابو عبد الله الفضل بن محمد بن الفضل» تألیف کرده است. بنا به تصریح راوندی فضل بن محمد، این درخواست را در خواتم‌های برای وی املا کرده است. او نوشته است:

«ورسم إملاء ذلك في خانقاه عمّه الصدر السعيد مجد الدين ناصر الإسلام أبي القاسم عبيد الله بن الفضل بن محمود آثار الله برهانه».

معرفی دست‌نوشته‌های ضوئ الشهبان

در فهرست دست‌نوشته‌های منتشر شده در ایران که می‌شناسیم، هفت نسخه به عنوان ضوئ الشهبان معرفی شده است. به درستی نمی‌دانیم فهرست نگاران گرامی و محترم با چه قرینه‌ای این نسخه‌ها را ضوئ الشهبان دانسته‌اند. به نظر می‌رسد پشت برگ اول یکی از نسخه‌ها به خط متغایر نسخه را ضوئ الشهبان دانسته‌اند و این مطلب در یک فهرست گزارش شده و همه فهرست‌های بعد نیز آن نسخه‌های هم‌آغاز را ضوئ الشهبان دانسته‌اند.^{۲۴} در نتیجه هفت نسخه از ضوئ الشهبان راوندی در فهرست‌های ایران معرفی شده است که هیچ کدام ضوئ الشهبان نیست.

می‌شود و منابع دیگری نیز آن را تأیید می‌کنند^{۲۲} به این شرح است:

فضل الله بن علی بن عبیدالله بن محمد بن عبیدالله بن محمد بن ابی الفضل عبیدالله بن حسن بن علی بن محمد السلیق.

ابن عنبه ذیل «المعلم الرابع فی ذکر عقب جعفر بن حسن المثنی» نوشته است:

ومن ولد ابی الفضل عبیدالله بن الحسن بن علی بن محمد السلیق، العالم الفاضل المحدث الأديب المصنف ضیاء الدین ابو الرضا فضل الله ابن علی بن عبیدالله بن محمد بن عبیدالله بن محمد بن ابی الفضل عبیدالله المذكور وهو المشهور بفضله الله الراوندي.^{۲۳}

فهرست آثار

اما فهرست آثار پرارج و برگ راوندی چنین است:

۱. شرح نهج البلاغة

راوندی در بغداد به نسخه‌ای نفیس از نهج البلاغه که ظاهراً به خط مؤلف آن بوده است دست یافته و برای خود استنساخ کرده است. او از کتابت این نسخه در ربیع الاول سال ۵۱۱ ق فراغت یافته است و بعد از آن به شرح کلمات و مشکلات و تعلقه نویسی پرداخته که پی‌ریزی برای تألیف شرح نهج البلاغه بوده است. ابن عتاقی و دیگران از این شرح نقل کرده‌اند.

۳. الکافی فی التفسیر.
۴. الأربعین فی الأحادیث.
۵. الموجز الکافی فی العروض والقوافی.
۶. نظم العروض للقلب المروض.
۷. ترجمة العلوی للطب الرضوی.
۸. مقارنة الطیة إلى مقارنة النیة.
۹. رمل یرین.
۱۰. المدائح المجدیة.
۱۱. کتاب النوادر.
۱۲. أدعية السر.
۱۳. الحماسة ذات الحواشی.
۱۴. الحاشیة علی أمالی المرتضی.
۱۵. کتاب الدعوات.
۱۶. ضوئ الشهبان.

۲۴. از آنجا که فهرست کتابخانه مجلس به قلم حضرت استاد حائری اقدم این چند فهرست هست ممکن است دیگران به تبع ایشان نسخه‌های مشابه در آغاز و انجام را ضوئ الشهبان راوندی دانسته‌اند.

۲۲. الدرجات الرفیعة فی طبقات الشیعة، ص ۵۰۶؛ خاتمة المستدرک، ج ۱، ص ۱۷۳، رقم ۲۹.
۲۳. عمدة طالب، ص ۱۸۵.

الف. نسخه‌های قطعی ضوء الشهاب

۱. نسخه کتابخانه مصطفی عاطف افندی در کتابخانه سلیمانیه استانبول (شماره ۵۹۴)

این دست‌نوشته فاخر و نفیس به خط سید حیدر حسینی علوی آملی و مربوط به سال ۷۶۲ ق است.

در برگ آغاز این نسخه آمده است:

کتاب ضوء الشهاب من إمام السید السعید الإمام العالم الشریف الجلیل أفضل المتقدمین وأكمل المتأخرین فضل الله بن علی بن عبید الله الحسنی أبی الرضا الراوندی قدس الله روحه العزیز.

در همین برگ آمده است:

صاحبه ومالکه ومتصرفه کاتبه العبد الضعیف الفقیر الی نعمة ربّه اللطیف أضعف عباد الله جرماً وأقواهم جرماً الغریق فی بحور الآثام المتمسک بولاء أجداده أهل البيت علیهم السلام حیدر بن علی بن حیدر العلوی الحسینی الأملی - أصلح الله شأنه - وکتب ذلك تاسع وعشرين ذی الحجة من سنة (؟) اثنین وستین وسبعمئة والحمد لله رب العالمین وصلى الله على خير خلقه محمد وآله الطیبین الطاهیرین.

آغاز و خطبه کتاب با مختصر تصحیح و تحقیقی که روی آن انجام شده است چنین است:

۴ | اللهم اجعل ترددنا إلى بابك سببا إلى نيل ثوابك، وتمسكا بأسبابك، [و] درکا للأمن من عقابك؛ و احفنا بالسلامة ما أحييتنا، و اكنفنا بالكرامة إذا توفيتنا، ولا تغيبنا عن إحسان يجلب الشكر، و امتنان يوجب الذكر، و قدر رزقنا الذي تكفلت به طبقا لفاقتنا فلا نبطر، و وقفا لحاجتنا فلا نكفر، و أعذنا من غمط نعمائك، و التبرم ببلائك، و الاستحقار لعطائك، و الاتهام لقضائك، و اجعلنا من عبادك الذين إذا عافيتهم ذكروا، و إذا ابتليتهم ستروا، و إذا أعطيتهم شكروا، و إذا أصبتهم صبروا.

اللهم و احرسنا من سورة الجشع، و فورة المدلع، و طيشة العجل، و فترة الكسل، و نكد العناد، و وبال الاستبداد، و وحشة الشقاق، و ريبة النفاق، و فته الحصر، و حيرة البصر، و سُخف اللجاج، و عنف الحجاج، و أمثة الغرور، و غلبة الشرور، و قصر العمل، و طول الأمل، و احفظنا من شرور أنفسنا و هواها فإتها ساعية في رداها، و تتم النعمة عليها بقطامها عن الشهوات المردية، و البدوات المنذبة، و المطالب

المغوية، و المأرب المخزية؛ فإذا نحن متناصحون، جعلوا رضاك إماما، و أتباع أوامرك لزاما، و الاتسام ما رسمت خطاما، و الامتناع عما حظرت زماما، «يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا».

اللهم و أوصل أركى تحياتك عرفا، و أذكى صلواتك عرفا إلى خير من اصطفيته لرسالتك و ارتضيته لسفارتك، محمد عبدك و نبيك، و رسولك و نجتك، و حبيبك و صفيك، و إلى عترته الأطهرين نسبا، و اسرته الأطهرين حسبا.

و بعد: فإن كتاب الشهاب الذي جمعه القاضي أبو عبد الله محمد بن سلامة بن جعفر بن علي القضاة المصري - رحمة الله عليه - من حديث رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم لما تعادل قلة فصوله و كثرة محصولة، و تناصر صغر حجمه و كبر غنمه على حبس الإبصار عليه و صرف البصر إليه، و كانت كلماته صلى الله عليه وآله وسلم الفصوص و النصوص و الفوارد و الشوارد و الغرر و الدرر و الشئف و الظرف، و لم يتصد لشرح مشكله و كشف معضله إلا أحد رجلين حديثي قعد به تعلم العربية و مجاريها، و خفيت عنه أغراض البلاغة و مراميها، ۵/ و فتفحص عن أسانيد و رجاله، و لم يحم حول شرحه و حل إشكاله، و لغوي أشغل بظواهره و غفل عن سرائره، فتعرض للمباني و أعرض عن المعاني، فكان كلا الرجلين مقصرا عن الواجب مقصرا، اللهم إلا ما أورده القدماء منه متفرقا في مصنفاتهم فشرحوه، و عنوا به فأوضحوه؛ فإنه منهم وإليهم، و نحن عيال عليهم، و الله تعالى يرحمهم، و بالمغفرة يكرمهم.

أمر الصدر الأجل العالم بهاء الدين جمال الإسلام سيد العراقين أبو عبد الله الفضل بن محمد بن الفضل - ضاعف الله علاه، و كبت عداه، و جعلهم فداه - أن أصرف بعض أوقاتي إلى شرح له شاف و تفسير كاف، لا صغير مخل ولا كبير ممل، إشفاقا على حديث النبي صلى الله عليه وآله وسلم، و إكراما و نظرا له و احترامما، و حسن ظن منه بربيب نعمته و حليف خدمته، و أمره عزم، و حكمه جزم، و الأخذ به حزم، فلم أجد من التزامه بدًا ولا لإشارته مردًا، و رسم إمام ذلك في خانقاه عمه الصدر السعيد مجد الدين ناصر الإسلام أبي القاسم عبید الله بن الفضل بن محمود أنار الله برهانه، و ثقل بخيره ميزانه؛ و كان ولدي أحمد - أيده الله - يحثني عليه، و يتقاضاني به، و يصرف همي إليه؛ فشممرت عن ساق الجد، و لم أذخر ما عندي من الجهد، و كسرت عليه هذه الأجزاء تباعة لحكمه و امتثالا لرسمه، و شرعت فيه في صفر سنة ست و ثلاثين و خمسمائة، و رأيت أن اسميه ضوء الشهاب، و عسى أن يكون اسما يوافق المسمى، و لفظا يطابق المعنى،

تمّ الكتاب، و هو ضوء الشهاب، كلام رسول الله صلى الله عليه وآله، على يديّ العبد الفقير إلى رحمة ربه القدير، حيدر بن علي بن حيدر العلويّ الحسينيّ الأمليّ، أصلح الله حاله، ببغداد، و كان الفراغ من تسويده ظهر يوم الأحد تاسع و عشرين من ذي الحجة، اثنین و ستین و سبعمائة هجرية نبوية، و الحمد لله على ذلك، و صلى الله على خير خلقه محمّد وآله أجمعين.

در برگ آغاز نسخه، مهر وقف کتابخانه مرحوم عاطف افندی با سجع تاریخ ۱۱۵۴ق به چشم می‌خورد. نسخه علامت بلاغ‌های مکرر و گاهی تصحیح و نسخه بدل نیز دارد. چنان‌که استاد حسن انصاری فرموده‌اند، سزاوار است این نسخه ارزشمند به صورت عکسی به زیور طبع آراسته شود. چنین باد.

۲. نسخه مکتبه المتحف العراقي (دارالصدام للمخطوطات) (شماره ۲۴۶۱۶)

این نسخه در صفحات ۲۴ سطر، به نسخ عربی و خط محمد بن الامام الكبير احمد بن محمد بن ابی عمر، چهارشنبه سوم صفر ۶۲۵ق کتابت شده است.

آغاز نسخه ضوء الشهاب از کتابخانه متحف عراقی ▼

الشَّهَابُ الَّذِي جَعَلَهُ الْقَائِمُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدٌ بْنُ سَلَامَةَ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ عَلِيٍّ الْقُضَاعِي الْمُرِّي رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ مِنْ حَبِيبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ مَا تَأَوَّنَ قَلْبَهُ نُضُولَهُ وَكَثْرَةَ مَحْضُولِهِ وَبِنَا ضَرْبِ صَفْحَةٍ وَكَثْرَةَ عُنُقِهِ عَلَى حَيْثُ لَابِطَارِ عَلَيْهِ وَصَرَفِ الْبَابِ إِلَى اللَّهِ وَكَانَتْ كَلِمَاتُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ الْعُضُوفُ وَالنُّوُورُ وَالْعَوَارِدُ وَالسُّوَارِدُ وَالْعُرُورُ وَالذَّرُورُ وَالسُّفُوفُ وَالظُّرُوفُ وَكَمْ تَمَدَّنَتْ مَسْكَلُهُ وَشَقَّ مَعْظَلُهُ إِلَّا أَخَذَ رَجُلًا مِنْ حَبِيبِي نَدَى عِلْمَ الْعَرَبِيَّةِ وَحَاجَرَهَا وَخَفِنَتْ عُنُقَهُ أَعْرَاضَ التَّلَاحِيَّةِ وَمَرَمَهَا بِمُخَصَّصٍ عَنْ سَائِرِ رُجَالِهِ وَلَمْ يَخُجْ إِلَى شَرْحِهِ وَحَلَّ شِكَاةَ الْغَوِيِّ اشْتَعَلَ بِظَاهِرِهِ وَغَفَلَ عَنْ رَأْسِهِ دَعْوَى اللَّيْلِ وَأَعْرَضَ عَنِ الْمَعَارِفِ فَكَانَ كَلِمَةَ الرَّجُلَيْنِ مَقْصُورًا وَعَنِ الْوَأَيْبِ مَقْصُورًا الْفِعْمُ الْإِلْمَامُ أَوْ رَدُّهُ الْقَدَمَانِيَّةَ مَقْصُورًا فِي مَصْفَاةِ نَمِّ شَوْحِهِ وَعَنْوَابِهِ وَأَوْجُوهِ فَا تَمَّ مِنْهُمْ وَبِهِمْ وَحُنَّ بِأَلِّ خَلِيمِ وَاللَّهُ نَعَانِي بِرَحْمَتِهِ بِالْمَعْمُورَةِ بِرُحْمِ امْرَأَتِهِ الصَّدْرُ الْأَحْلَقُ الْعَالِمِيَّةُ الَّذِينَ حَمَلُوا سَلَامَةَ سَيِّدِ الْعَرَابِ فِي أَمْرِهِ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فِي الْفِعْلِ ضَاعَفَ اللَّهُ عِلْمَهُ دَلَّتْ عَلَيْهِ رَحْمَتُهُ نَدَاهُ أَنْ ضَرْفَ بَعْضِ أَوْفَانِي الَّذِي شَرَحَ لَهُ شَائِبَ الْقَسْمِ كَتَبَ لِصَغِيرِ حَيْلٍ وَكَثِيرِ حَيْلٍ أَنْشَأَ قَاعًا عَلَى حَيَاتِ الْبَيْتِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَآكَرَامًا وَرَطْرَابًا وَأَحْسَنَ أَنْ حَسَّنَ ظَنِّي مِنْهُ بِرَبِّهِ يَوْمَ وَحَلَفَ حَدِيثَهُ وَأَمْرًا عَزِيمًا وَحُمَةً حَزِيمًا وَوَلَّاهُ بِهِ حَسْبَ دَوْلَةٍ أَجْدَسَ التَّرَابِيَّةِ نَدَا لَأَشَارَ بِهِ مَنْ ذُو أَوْجُوهِ الْإِلَادِ الَّذِي خَلَقَهُ عَمَدَةُ الصَّدْرِ الشَّهِيدُ مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي النَّضْرِ النَّسَمِيِّ عَمَدَةُ الْبَيْتِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَالَّذِي أَحْدَثَ أَنْدُؤَهُ اللَّهُ عَلَى خَلْقِهِ وَبِنَا ضَاعَفَ بِهِ وَبَصُرَ بِهِ عَمَّتِ أَيْدِي النَّاسِ مِنْهُ

و كان القضاءي رحمه الله قد أودعه ألف حديث أكثرها من شرط الصحاح، و عندي نسختها، و عليها خطه، ثم زاد فيها بآخره مئتي حديث تكلم الناس فيها، و إذا انتهيت إليها نبهت عليها حديثا حديثا بعون الله، و سألت ربي أن يجعلني في ذلك ممن يرمي الغرض فيصيب، و يقصد فلا يخيب، و ما توفيقي إلا بالله، عليه توكلت، و إليه انيب.

در پایان جزء اول کتاب (برگ ۱۳۵) آمده است :

هذا آخر ما تضمنته الجزء الأول من كتاب ضوء الشهاب من كلام السيد الإمام السعيد فضل الله بن علي بن عبيد الله الحسنی أبي الرضا الراوندي، تجاوز الله عنه و غفر له، و تتمته في الجزء الثاني من الكتاب المذكور، أوله الباب الرابع قوله صلى الله عليه وآله: اشفعوا توجروا.

کتبه العبد الفقير الحقير المحتاج إلى ربه القدير، العريق في بحور الأثام، المتمسك بولاء أجداده أهل البيت عليهم السلام، أضعف عباد الله جرما و أقواهم جرما، حيدر بن علي بن حيدر العلوي الحسيني الأملي أصلح الله شأنه و غفر الله ذنبه، و اتفق الفراغ منه عاشر ذي القعدة من اثنین و ستین و سبعمائة بدار السلام بغداد. / ۲۷۰ /

پایان کتاب برگ ۲۶۸ آمده است :

و هذا آخر الكتاب. قد سهل الله إنجاز ما كتبنا بصدده و ذلك بفضل معونته و مدده، و قد طالت مدة ما بين الشروع فيه و الفراغ و الافتتاح به و البلاغ، و ذلك أنني كنت اشتغل به شهرا و عنه دهرا لمحاجزات الأحوال و مماطلات الأشغال و لمرض عن لي في شعبان سنة ثمان و ثلاثين عن سقي ثم علي و أنجاني الله تعالى منه برحمته و فضله و مننه، و لم أكد أنجو، و في خلال ذلك كنت أخيب و أرجو فتخلصني و قد تأكلتني النوب و كان مثلي أفلت (وانخص) الذنب و قضی بل غصتي في ذلك طويلة و فضل الله تعالى أولى أن يذكر، و تيسر أكثره في تنزهاتي إلى قرية جوسقان، و المنة فيه بعد الله تعالى لولدي أحمد أبي المحاسن، و علي بن جعفر، و محمّد أبي الفضائل، بارك الله في أعمارهم، فإتهم كانوا يحثونني عليه بالإلزام و يحضونني على الإتمام، و جرى الله تعالى أبا الحسن علي بن علي القاساني خيرا فقد قام في خدمتي بكفاية ما ربي و تقضية مطالبتي حتى تم، و لله الحمد على إتمامه و حسن بلائه، و استتمته بجوسقان، و حسبنا الله كافيا و معينا. و الحمد لله رب العالمين، / ۵۲۲ / حمد الشاكرين، و صلى الله على خير خلقه محمّد و آله الطيبين الطاهرين و سلم تسليمًا كثيرا.

آمده است. مانند آنچه در (ص ۱۴) در ترجمه «استوخم» در حاشیه نوشته: «طعام گران آمد».

۳. در برگه‌ای که مصنف اشعاری را به این مضمون آورده است: ولبعض أهل العصر:

لا جزى الله شبابي صالحاته
سود صحفی و انقضی
أتره نفض الصبغ على
سود صحفی و انقضی
صحفی ثم تولى ومضى
سود الصحف و ما أفتعه

در حاشیه آن صفحه و در معرفی «بعض اهل العصر» نوشته است: هو السيد الامام المصنف هذا الكتاب رحمه الله.

۴. گاهی نسخه بدل‌هایی را که مربوط به احادیث متن شهاب الاخبار است، در حاشیه متذکر شده‌اند و نسخه بدل‌ها را از "نسخه الحمیدی" نقل می‌کنند. مانند آنچه در (ص ۲۵۳) در حاشیه یک حدیث آمده است "نسخه الحمیدی بالتونین".

۳. نسخه کتابخانه چسترییتی (شماره ۳۷۶۲ و عکس شماره ۱۰۹۱ کتابخانه آیت الله مرعشی).

بر اساس فهرستی که جناب آقای حافظیان نوشته‌اند، این مجموعه شامل الباب فی معانی احادیث الشهاب، الهیاکل السبعة، مسائل قطب راوندی و در آخر ضوء الشهاب فی شرح الشهاب از فضل الله راوندی است.^{۲۵}

رساله اخیر که ضوء الشهاب راوندی دانسته شده، تنها چهارده برگ و بخشی از تمهات کتاب است.

آغاز: الباب السابع عشر وهو باب الدعاء اللهم انى اعوذ بك من علم لا ينفع و قلب لا يخشع و دعا لا يسمع... تعوذ عليه وآله السلام بالله تعالى من العلم الذى لا ينفع.

آغازی که در فهرست درج شده است، با نسخه ضوء الشهاب استانبول و متحف عراقی^{۲۶} با اختلاف مختصری یکی است. چنانچه آقای حافظیان فرموده‌اند این نسخه دارای تاریخ سه شنبه ۲۰ جمادی الآخر ۵۵۲ هـ است ولی احتمال ایشان مبنی بر اینکه ممکن است این تاریخ مربوط به تالیف ضوء الشهاب باشد، جایی ندارد. چرا که بر اساس دو نسخه قطعی استانبول و متحف عراقی تاریخ تالیف ضوء الشهاب ۵۳۶ هـ است. لذا تاریخ ۵۵۲ هـ باید مربوط به کتابت نسخه حاضر باشد.



▲ انجام نسخه ضوء الشهاب از کتابخانه متحف عراقی

اندکی از آغاز افتاده است و انجام آن با اندک تفاوتی مطابق انجام نسخه استانبول است. به نظر نمی‌رسد در بین صفحات افتادگی داشته باشد، اگر چه نیاز به مقابله و بررسی بیشتر است.

آغاز موجود: الشهاب الذي جمعه القاضي أبو عبد الله محمد بن سلامة بن جعفر بن علي القضاي المصري - رحمة الله عليه - من حديث رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم لما تعادل قلة فضوله وكثرة محصوله،

انجام: والله الحمد على آلائه وحسن بلائه، و صلواته على سيد انبيائه محمد وآله الطاهرين. نختم الكتاب بحمد الله ومنه وحسن توفيقه وتيسره ووافق الفراغ من كتبه... على يدي العبد الضعيف محمد بن الامام الكبير احمد بن محمد ابى عمرو يوم الاربعاء الثالث من صفر سنة خمس وعشرين وستماية و صلواته على سيد الانبياء محمد المصطفى وآله الاكرمين الانجيين.

برخی نکات این نسخه:

۱. نسخه استانبول در دو جزء تدوین شده است ولی نسخه عراق یکسره است و دو جزئی نیست.

۲. نسخه دارای حواشی مفصلی نیست ولی گاهی توضیح لغوی و نسخه بدل دارد. توضیح فارسی نیز در حاشیه به صورت بسیار نادر

۲۵. فهرست عکسی کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ج ۳، ص ۱۸۱-۱۸۲؛ فهرس المخطوطات العربیه فی مکتبه تشترییتی، ج ۱، ص ۴۵۶.
۲۶. حدیث ش ۸۹۲ (به شماره‌گذاری ضیاء الشهاب، چاپ دار الحدیث).

ب. نسخه‌هایی که قطعاً ضوئ الشهاب نیستند:

۱. نسخه شماره ۵۶۹۶ کتابخانه ملک

آغاز: قال فدخل في اوصافه الكاف الا ان يقال.

انجام: وهو ذو الفضل والكرم والمنعم علينا بضروب النعم ووقع الفراغ من تحرير....

بخشی از شرح خطبه افتاده است و بعد از خطبه نیز حدود شش حدیث و شرح آن افتادگی دارد. در اواسط کتاب نیز حدود ۱۵۰ حدیث با شرح آن افتاده است. فقط برگ‌های آغازین نسخه گاهی دارای حاشیه نویسی است و بعد از آن بدون حاشیه نویسی، تصحیح یا نسخه بدل است.

این نسخه به خط نسخ و بدون تاریخ کتابت است و ۲۳۰ برگ از آن باقی مانده است. ممکن است کتابت مربوط به قرن سیزدهم هجری باشد. در فهرست ملک، این نسخه، ضوئ الشهاب دانسته شده است.^{۲۷} مقابله این نسخه با نسخه قطعی الانتساب استانبول و متحف عراقی، می‌رساند که نسخه کتابخانه ملک، ضوئ الشهاب نیست.

۲. نسخه ش ۹۵۸۴ کتابخانه مجلس

این نسخه شامل سه رساله به شرح ذیل است:

الف) الاستبصار فی النص علی الأئمة الاطهار از ابوالفتح محمد بن علی کراچکی (م ۴۴۹ ق) در پایان این رساله، تاریخ کتابت ۱۳۱۸ ق آمده است.

ب) التعریف بوجوب حق الوالدین

از ابوالفتح محمد بن علی کراچکی (م ۴۴۹ ق) در پایان این رساله نیز تاریخ کتابت ۱۳۱۸ ق درج شده است.

ج) ضوئ الشهاب (بنا به اعتقاد فهرست نگار)

آغاز: لنا فیما یقربنا من طاعته و یزلفنا الی مرضاته ... اما بعد فان فی الالفاظ النبویة ...

انجام: لهذا یقال فیہ کرم الله وجهه لانه کرم وجهه ان یصنعه لغير الله من.

رساله اخیر در این نسخه، از آغاز شرح خطبه و بیش از دو ثلث از انجام کتاب و همچنین در صفحات میانی افتادگی دارد و تنها تا شرح حدیث شماره ۳۰۸ (به شماره گذاری احادیث ضیاء الشهاب، چاپ دارالحدیث) کتابت شده است. خط این سه رساله، نسخ و بدون کاتب است و تاریخ کتابت آن ۱۳۱۸ ق بوده و دارای مهر کتابخانه ضیاء الدین نوری است.

۲۷. فهرست ملک، ج ۱، ص ۴۸۸؛ فهرستواره دنا، ج ۷، ص ۲۵۱.

در نسخه هیچ‌گونه علامت نسخه بدل، بلاغ، حاشیه نویسی و تصحیح وجود ندارد.^{۲۸}

مقابله این نسخه با نسخه قطعی الانتساب استانبول و متحف عراقی می‌رساند که این نسخه، ضوئ الشهاب نیست.

۳. نسخه شماره ۱۲۴۰ (۱۲۶۶) کتابخانه مجلس

این نسخه در مجموعه‌ای است که شامل این رساله‌هاست:

الف) ضوئ الشهاب (بنا به اعتقاد فهرست نگار)

آغاز: لنا فیما یقربنا من طاعته و یزلفنا الی مرضاته ... اما بعد فان فی الالفاظ النبویة ...

انجام: لهذا یقال فیہ کرم الله وجهه لانه کرم وجهه ان یصنعه لغير الله من.

ب) دعوات قطب راوندی یا همان سلوه الحزین

ج) عیون المعجزات (مختصر بصائر الدرجات)، از حسین بن عبد الوهاب (قرن چهارم یا پنجم هجری):

در پایان این مجموعه، امضای علی بن عباسقلی تهرانی در ۱۳۱۹ ق آمده است.

از آنجا که آغاز و انجام این نسخه، کاملاً با نسخه دیگر کتابخانه مجلس تطابق دارد، و افتادگی‌های مشترک دارند و از سویی تاریخ کتابت این نسخه ۱۳۱۹ ق است و نسخه دیگر مورخ ۱۳۱۸، لذا باید گفت یا این نسخه از روی نسخه مورخ ۱۳۱۸ کتابت شده و یا هر دو از روی نسخه سومی کتابت شده‌اند.

البته سه حدیث و شرح آن در این نسخه وجود دارد که در نسخه دیگر مجلس (به شماره ۹۵۸۴) وجود ندارد.

در این نسخه نیز هیچ‌گونه نسخه بدل، حاشیه نویسی و اصلاحات به چشم نمی‌خورد.^{۲۹}

در برگ اول این نسخه آمده است:

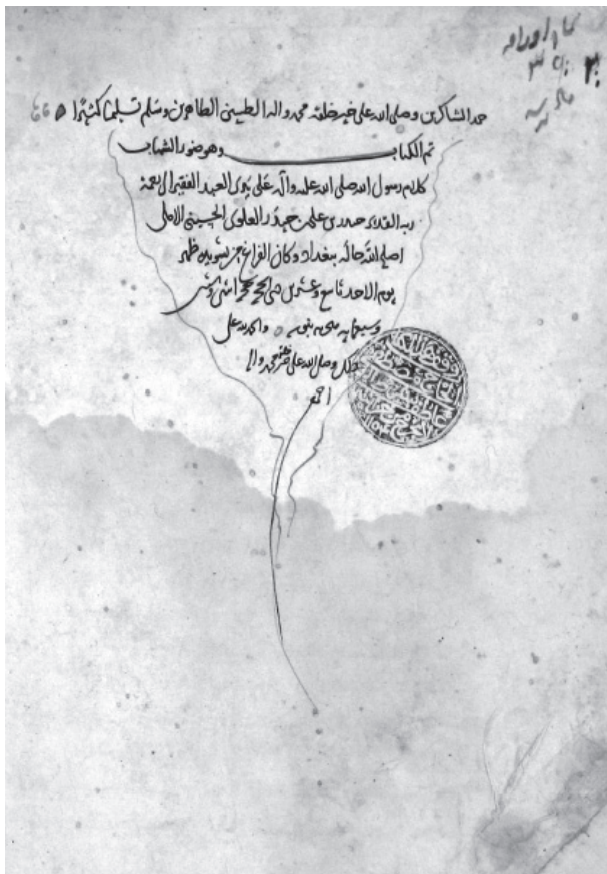
قطعه من شرح الشهاب و هی ناقصه فی اولها و اواسطها و آخرها رزقنا الله بنسخه کامله و لیس هذه القطعه فی خطی.

این یادداشت مزین به مهر حسین الطباطبایی است.

مقابله این نسخه با نسخه قطعی الانتساب استانبول و متحف عراقی می‌رساند که این نسخه‌ای از ضوئ الشهاب نیست.

۲۸. فهرست مجلس، ج ۳۰، ص ۲۳۵ - ۲۳۶؛ فهرستواره دنا، ج ۷، ص ۲۵۱.

۲۹. همان، (چاپ قدیم) ج ۴، ص ۴۳ - ۴۴ (چاپ جدید)، ص ۵۹.



انجام نسخه ضوئ الشهاب از کتابخانه عارف افندی ▲

دار صدام با زحمت و کوشش فراوانی که مبذول داشتند، چشم را روشن کرد.

با آن که ویرایش و تقویم النص کتاب با استفاده از نسخه استانبول در شرف تکمیل بود، با دست‌یابی به نسخه دار صدام (المتحف العراقي) که - دارای قدمت بیشتری هست - باز هم کار به مرحله اول بازگشت.

به هر حال این کتاب نفیس با همکاری مؤسسه دارالحدیث در حال تصحیح و تحقیق است که امیدواریم هرچه زودتر به سامان برسد و به جامعه علمی و علاقه‌مندان تقدیم گردد.

۴. نسخه مجموعه محدث ارموی در مرکز احیاء میراث اسلامی
قم، ش ۹ / ۴۳۷۳

در فهرستواره نسخه‌های خطی و عکسی، این کتاب را از قاضی ابوعبدالله قضاعی، یعنی مؤلف شهاب الاخبار دانسته‌اند که این گونه نیست.

در فهرست دنا نیز آن را ذیل ضوئ الشهاب، به عنوان مختصری از شهاب الاخبار دانسته‌اند^{۳۱} که باز هم صحیح نیست؛ چرا که ضوئ الشهاب، شرح شهاب الاخبار است، نه مختصر آن.

این نسخه تنها پانزده برگ است و از حدود شرح حدیث شماره ۸۶۱ (به شماره‌گذاری ضیاء الشهاب، چاپ دارالحدیث) تا حدیث شماره ۸۹۰ آمده است و پس از مقداری افتادگی، بخش پایانی کتاب شهاب الاخبار که ادعیه رسول خدا (ص) است، آمده است.

نام ضوئ الشهاب و تاریخ محرم الحرام سال ۸۳۷ ق، در پایان این نسخه دیده می‌شود و گاهی علامت بلاغ و تصحیح نیز در صفحات وجود دارد.

تطبیق این نسخه با نسخه کتابخانه ملک و استانبول، نشان می‌دهد نسخه مجموعه محدث ارموی، ربطی به دیگر نسخه‌ها ندارد. یعنی نه ضوئ الشهاب راوندی است و نه مربوط به نسخه ملک.

البته شرحی از شهاب الأخبار به همین نام ضوئ الشهاب، از ابوالمظفر محمد بن اسعد حکیمی عراقی حنفی (م ۵۶۷ ق) می‌شناسیم.^{۳۲} چون به نسخه آن شرح دسترسی نداشتیم، تطبیق نسخه مجموعه محدث ارموی با آن ممکن نشد؛ ولی احتمال این همانی وجود دارد.

تصحیح ضوئ الشهاب

تصحیح این کتاب داستانی طولانی دارد. در مرحله اول با استفاده از نسخه کتابخانه ملک و مجلس به تصور این که ضوئ الشهاب هستند، مقداری کار شد.

در مرحله دوم نسخه کتاب خانه عارف افندی استانبول با مساعدت و لطف دوست گرامی و عزیزمان جناب آقای حسین متقی - دام اقباله و لطفه - حاصل شد، آن چه رشته بودیم پنبه شد و معلوم گردید که اصولاً نسخه‌های ایران هیچ کدام ضوئ الشهاب نیست. لذا با نسخه استانبول کار را از اول شروع کردیم.

در مرحله سوم با لطف و عنایت دوست گرامی جناب حجه الاسلام آقای سید حسن موسوی بروجردی - دام عزه و کرمه - نسخه کتابخانه

۳۰. فهرستواره نسخه‌های خطی و عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی، ص ۲۹۷.

۳۱. دنا ج ۷، ص ۲۵۱.

۳۲. فهرست ملک، ج ۱، ص ۳۵۷، ش ۱۶۳۱.